

Forrásközpontú történelemtanítás

Készítette: Kőfalvi Tamás

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Szeged, 2020

Miről szól ez a lecke?

Ebből a leckéből megismerheti a történelem tantárgy forrásközpontú tanításának jellegzetességeit, szerepét a történelmi megismerésben és legfontosabb sajátosságait.

Tanulási javaslat:

A lecke feldolgozása során készítsen vázlatot, gyakorlásként oldja meg a feladatokat! Ügyeljen rá, hogy az egyes fogalmak, szakkifejezések jelentését pontosan értse! Fogalmazza meg ezeket a saját szavaival is! Megszerzett ismeretei teszteléséhez oldja meg a tudáspróba feladatokat!

A lecke feldolgozásához szükséges idő kb. 60 perc

Tartalom – vázlat

- 1. A történeti források fogalma*
- 2. A történeti források felhasználása*
- 3. Az írott források csoportosítása*
- 4. A forrásközpontú történelemtanítás jelentősége*
- 5. A forrásközpontú történelemtanítás módszertanáról*
- 6. Mitől lehet jó egy forrásközpontú feladat?*

1. A történeti források fogalma

A múltról szóló információkat az úgynevezett **történeti források** hordozzák, és mint ilyenek a történelmi megismerés alapját képezik. Történeti értelemben forrásnak tekinthető a múltnak minden olyan emléke, amelyek megismerhetők, illetve egyediségük révén a múltból valamilyen információt őriztek meg. A fennmaradt történelmi forrásokat többféle módon lehet csoportosítani. A legáltalánosabb csoportosítás szerint **írott, tárgyi, szellemi és vegyes típusú források**ról beszélhetünk. Ezeknek a forrásoknak a megértése, a bennük megőrzött információ kinyerése a legtöbb esetben nagy háttértudást és korszakismeretet kíván. A történettudomány elsősorban az írott források tanulmányozásának tudománya, de természetesen a történelmi megismerés komplexitása érdekében a más tudományágak által feltárt forrásokat, vagy az azokból már kinyert történelmi információkat is felhasználja. A történettudomány számára elsődleges fontosságú források feltárása, tanulmányozása érdekében úgynevezett **történeti segédtudományok** alakultak ki, amelyek legfőbb célja a történeti források olyan formában való közlése, elemzése, bemutatása, hogy azok a történészek szélesebb köre, illetve minél több ember számára lehetővé tegye az önállóan végzett történelmi megismerést.

Nézzen utána!

Mivel foglalkoznak az alábbi történeti segédtudományok?

Megtudhatja a Határtalan Régészet c. folyóirat 2019. évi 4. számából:

heraldika:

https://epa.oszk.hu/03200/03255/00012/pdf/EPA03255_hatartalan_regeszet_2019_4_082-085.pdf

szfragisztika:

https://epa.oszk.hu/03200/03255/00012/pdf/EPA03255_hatartalan_regeszet_2019_4_086-088.pdf

diplomatika:

https://epa.oszk.hu/03200/03255/00012/pdf/EPA03255_hatartalan_regeszet_2019_4_089-091.pdf

2. A történeti források felhasználása

A történeti források felhasználása kapcsán a legfontosabb annak az eldöntése, hogy az adott forrásból a múlt milyen részletét és milyen hitelességgel ismerhetjük meg. Egyszerű kérdések, megválaszolásuk azonban nem mindig egyszerű. A történeti forrásoknak a múlt megismerésére való használhatósága szempontjából legfontosabb tulajdonsága a **forrásérték**. A forrásérték egy adott forrás esetében azt jelenti, hogy a múltról feltett, éppen megválaszolandó kérdésre a forrás mennyire tud hiteles választ adni, vagyis mennyire segíti az egykori valóság megismerését. Egy forrás forrásértéke tehát nem egy állandó érték, hanem attól függ, hogy az adott forrást a múltra vonatkozó milyen kérdés tisztázására kívánjuk felhasználni. **A forrásérték megállapításának módszerét forráskritikának nevezzük.** A forráskritika elvégzése során a forrás különböző sajátosságait vizsgáljuk, a forráshoz kritikusan, szkepticizmussal viszonyulunk. Az írott források esetén beszélhetünk **külső és belső forráskritika** alkalmazásáról. A belső forráskritika a szöveg tartalmi, a külső forráskritika pedig a fizikai jellemzők vizsgálatán alapul. Természetesen egy adott történelmi kérdés, jelenség vizsgálata akkor lesz a legteljesebb, akkor vezethet a leghitelesebb eredményre, ha minél több forrást felhasználva végzik. Ezért az egyik forrás által megőrzött információkat, a források alapján levont következtetéseket minél több másik forrással kell összevetni. Ezt a **források ütköztetése**, amelynek eredményeképpen az egyes források megerősíthetők vagy gyengíthetők egymás forrásértékét. Előfordul, hogy egy újabb forrás előkerülése egy addig ismert forrás forrásértékét megváltoztatja. Ezért fontos a kutatók és a forráskiadók munkája, amely révén olyan újabb források kerülhetnek elő, amelyek árnyalhatják, esetleg teljesen felül is írhatják a múltból kialakult képünket, tudásunkat. A történeti források tanulmányozása alapján írt történeti munkákat nevezzük (szakirodalmi) **feldolgozásnak**. Fontos tehát tudni, hogy a történelmi tárgyú folyóiratcikkek, monográfiák, ismeretterjesztő művek, stb. olvasása esetén a megismerési folyamat megnyúlik, hiszen a múlt és az olvasó között megjelenik a történész, akinek gondolkodásmódja, szaktudása, stílusa stb. mind befolyásolja az olvasó múltból kialakuló képét. Szorosabb értelemben véve ez a „megnyúlási folyamat” már a forráskiadással megkezdődhet, hiszen például a fordításban megjelenő forrásokban a fordító nyelvtudása, korszakismerete, stilisztikai ügyessége stb. ugyancsak befolyásolja a múlt megismerését.

Fontos fogalmak!

forrásérték

forráskritika

külső forráskritika

belső forráskritika

források ütköztetése

szakirodalmi feldolgozás

3. Az írott források csoportosítása

A történettudomány számára elsődleges fontosságú írott forrásokat többféle módon csoportosíthatjuk. Beszélhetünk **a források jellege, tartalma szerinti csoportosításról**, amelyben elkülöníthetünk például: elbeszélő, statisztikai, levéltári forrásokat. Egy másik csoportosítási módszer egy a forrásérték szempontjából kiemelkedő jelentőségű szempontot vesz alapul: **a forrás relatív keletkezési idejét**, vagyis hogy az adott forrás mikor született ahhoz az időpont-hoz/időtartamhoz képest, amelyről szól. Minél közelebbi egy forrás az általa leírt eseményekhez, nagy valószínűséggel annál nagyobb forrásértékkel rendelkezik. Eszerint megkülönböztetünk **egykorú, közelkorú és későkorú forrásokat**. A források csoportosíthatók a szerzőjük és az általa lejegyzett téma viszonya alapján, vagyis a szerző szubjektivitása szempontjából is. Az egyes források információállományának eredete gyökerezhet közvetlenül a valóságban, de lehet az egy másik forrás is. Eszerint megkülönböztetünk **elsődleges (primer), másodlagos (secunder), néha harmadlagos (tercier) forrásokat** is. Az egyes források illetően besorolása a konkrét kutatás szempontjától vagy akár az időtől függően is változhat. Egy sajtótermék általában másodlagos forrásnak tekinthető, de a sajtótörténet szempontjából elsődleges forrásnak minősül. Ha azok az elsődleges források, amelyek egy másodlagos forrás számára biztosították az információkat elvesznek, vagy eleve nem ismerhetők meg, akkor a másodlagos forrást elsődleges forrásként kezeljük.

Fontos fogalmak!

egykorú forrás

közelkorú forrás

későkorú forrás

elsődleges forrás

másodlagos forrás

4. A forrásközpontú történelemtanítás jelentősége

A történeti forrásoknak a tanításban való közvetlen felhasználása nem újkeletű gondolat, valamilyen formában a 20. század minden oktatási rendszerében jelen volt. Egy-egy történelmi forrás megismerése ugyanis nemcsak tényyszerű adatokkal szolgál a múltról, hanem a **korkép kialakításában** is nélkülözhetetlen szerepe van. A történeti szövegek nemcsak tartalmukkal, hanem szövegszerűségükkel, sőt a szöveg fizikai megjelenésével is árulkodnak korokról. A történelemtanítás szempontjából azonban a források fogalmát ki kell tágítanunk. **Didaktikai értelemben a közoktatásban forrásnak nevezünk minden információforrást (így például a feldolgozásokat is), függetlenül attól, hogy tudományos értelemben minek minősülnek.** Ugyanakkor ha ezek árnyalt kezelését sikerül megtanítani, az jelentős teljesítménynek számít.

A forrásközpontú történelemtanítás iránti igény legújabb megerősödése a 21. század első éveiben kezdődött. Mozgatórugója nem tudományos, hanem pedagógiai okokra vezethető vissza. A modern (információs, tudásalapú, posztindusztriális stb.) társadalmakban felhalmozódó ismeretanyag mennyisége, annak bővülése és egyre gyorsuló megújulása, illetve elsajátításának biológiai determináltsága az oktatási rendszerekben jelentős feszültségeket okozott. **A tudás fogalmának kényszerű átértelmezése**, a primer és secunder ismeretek egymáshoz viszonyított jelentőségének felcserélődése arra ösztönözte az oktatáspolitikai alakítókat, hogy a lexikális, ismeretalapú oktatási rendszereket képességfejlesztő, kompetencia alapú rendszerekké alakítsák át. E folyamat elsődleges mozgatója a munkaerőpiac, ahol a versenyképes tudás egyre kevésbé az előre betanult cselekvési formák mechanikus alkalmazását, hanem a folyamatos megújuláshoz és változáshoz való alkalmazkodás képességét jelenti. Ennek az új tudáskonceptiónak a nyomán jelentek meg olyan, korábban ismeretlen igények, mint az **élethosszig tartó tanulás**, az **egyéni tudásmenedzsment**, vagy az **autonóm tanulás**. Ennek a változásnak a következménye az is, hogy a tanulási folyamatok kimeneteit már nem a tananyag elemeivel, a tanított ismeretkörökkel, hanem a megszerzett tudás, a kialakított képességek és attitűdök, valamint az önálló alkalmazás képességének megadásával írják le.

A történelem tantárgyra nézve ez a folyamat azt jelenti, hogy kihasználva a tantárgyban rejlő kiváló adottságokat, **a lexikális ismeretek helyett inkább olyan képességek, készségek kialakítása és elmélyítése a cél**, amelyek nemcsak a történelem tanulmányozása, hanem – a tantárgy keretein messze túlmutatva – az egyén egész élete során pozitív hatást fejtenek ki.

5. A forrásközpontú történelemtanítás módszertanáról

A forrásközpontú történelemtanítás **elsődleges célja kompetenciák fejlesztése**, ezért a hagyományos, adatközpontú, lexikális alapú történelemtanításánál sokkal összetettebb dolog. Ennek a magyarázata leginkább abban keresendő, hogy a kompetenciák egyénhez kötött, a személyiség legmélyebb rétegéig lenyúló, egyedi jellemzők, ezért fejlesztésüknek is minél inkább egyénre szabott módon kell(ene) történnie. Ez azonban az alapvetően hagyományos berendezkedésű, porosz és alulfinanszírozott tömegoktatási rendszerekben nehezen megvalósítható. A kompetenciafejlesztő, forrásközpontú történelemtanítás az oktatás térbeli és időbeli koordináltsága, illetve a tanulási környezet nem megfelelő kialakítása (infrastruktúra, tanügyigazgatási szabályozók, humánerőforrás, módszertani kultúra, stb.) miatt jelentős kihívásokat jelent. Mindezzel együtt a források alapján történő, konstruktív, felfedező oktatás megvalósítása már a történelem tantárgy tanulásának első napjától fogva erőfeszítéseket érdemel.

A forrásközpontú történelemtanítás módszertanának rendezőelve **nem elsősorban a kronológia** (bár a történelemtanulás szempontjából ennek létjogosultsága aligha kérdőjelezhető meg), **hanem a különböző forrástípusok nehézsége, illetve az ezekkel kapcsolatban megfogalmazott feladatok összetettsége**. A forrásközpontú történelemtanítás egyik legfontosabb módszertani szempontja a **fokozatosság**. Az általános iskola 5. évfolyamától a középiskola 12. évfolyamáig (érettségi) kell eljutni az egyszerű, információkereső szövegértés szintjétől a komplex, többféle forrástípuson alapuló, konstruktív válaszokat (esszé, szóbeli felelet) igénylő feladatok megoldásáig. Ez a fejlődés természetesen nem mindenkinél indul azonos szintről, és nem is jut el azonos szintre, de a fejlődés csakis **rendszeres, módszeres és folyamatos fejlesztéssel** biztosítható. A forrás-használat és az azon alapuló történelmi megismerés képessége nem tanulható meg az érettségi előtti két hónapban, mert a kompetenciák fejlődése csak hosszú évek gyakorlása által következhet be.

A forráshasználat, illetve az ahhoz kapcsolódó kompetenciák fejlesztése terén különösen fontos, hogy a tanár a hagyományos szerepből kilépve ne az ismeretek egyedüli és megkérdőjelezhetetlen forrásaként, hanem inkább segítő, támogató szerepben lépjen fel. A forrásközpontú tanítás általános módszere tehát, **a tanuló munkáltatása**, hiszen a saját kompetenciái a saját munkája révén fognak fejlődni. Ebben a tanítási környezetben nem **annak az elérése a cél, hogy** a diák ugyanarról, ugyanúgy és ugyanazt gondolja, amit a tanár, hanem hogy **egyéni, saját képességei alapján legyen képes megközelíteni és feldolgozni új információkat, illetve önállóan továbbépíteni, bővíteni, sőt akár revideálni korábbi ismereteit.** Ennek egyetlen módja pedig a minél több önálló feladatmegoldás, amelynek idő- és munkaerő-igénye természetesen sokkal nagyobb, mint például évszámok megtanításának, illetve bemagolásának. **Az egyéni kompetenciák alapján elvégzett forrásközpontú feladatok természetesen egyéni elbírálást és értékelést igényelnek**, ezért jelentősen több tanári munkát is jelentenek.

Ami a tevékenységformákat illeti, meg kell jegyezni, hogy a történelem tanítása – a többi közismereti tárgyhoz hasonlóan – az egyéni felkészítésre koncentrál, hiszen a kimeneti mérés (érettségi) is egyéni munka alapján történik, a hosszabb távú célok érdekében azonban mindenképp szükség van/lenne a különböző **kooperatív munkaformák** gyakorlására és elsajátítására is. Azon túl ugyanis, hogy ezek a munkaformák az egyénileg hasznosítható kompetenciákat is jelentős mértékben fejlesztik, olyan képességeket (pl. vitakészség), attitűdöket (pl. empátia) is kialakítanak, amelyek a munkaerőpiacon és a különböző társadalmi szerepekben való hosszú távú helytállás szempontjából is nélkülözhetetlenek.

6. Mitől lehet jó forrásközpontú feladat?

A forrásközpontú feladatok „jóságmutatói” meglehetősen szerteágazóak és sokrétűek. Általánosságban is megfogalmazhatók alapelvek, amelyeknek azonban konkrét tartalommal való megtöltése mindig egyén- és helyzetfüggő. A jó forrásközpontú feladat...

1. ...megfelel a életkori és egyéni sajátosságoknak.

Természetesen nem várható el, hogy mindenki személyre szabott feladatot kapjon, de a feladatnak mindig figyelembe kell vennie a megoldásához szükséges kompetenciák elvárható fejlettségi szintjét.

2. ...valóban forrásközpontú.

Olyan feladat, amely a rendelkezésre álló forrás alapján valóban megoldható, tehát a feladat által támasztott elvárás és a megadott forrás(ok) információ tartalma összhangban van.

3. ...kimeneti formátuma tudatosan megtervezett.

A feladat megoldásában elvárt paramétereket tudatosan kell meghatározni, mert a feladat kimeneti formátuma jelentősen befolyásolja a feladat nehézségi fokát. Így például egy egyszerű információkereső feladat kimeneti formátuma lehet egy kiegészítendő szöveg, egy kiegészítendő táblázat, megállapítások igazságtartalmának eldöntése stb.

4. ...egyértelműen és igényesen megfogalmazott.

Ez természetesen általában valamennyi feladat esetében elvárás, azonban mivel a fejlesztő hatású forrásközpontú feladatok általában nyílt végűek, ezért a feladat megfogalmazása különösen fontos.

5. ...didaktikailag jól szerkesztett, jó vizuális minőségű.

A megadott forrásoknak jó vizuális minőségűeknek kell lenniük, a térképek, grafikonok felbontása, adattartalma alkalmas legyen a feladat megoldására. Ide tartozik a szövegek „preparálása”, vagyis a szöveg hosszának a tanulási szituációhoz történő hozzáigazítása, illetve az idegen szavak, kifejezések megmagyarázása.

6. ...fejlesztő hatású.

A fejleszteni kívánt kompetenciák terén lehetőséget ad azok alkalmazására, gyakorlására, fejlesztésére. A fejlesztő hatás mibenléte erősen függ az adott oktatási szituációtól, a feladatkövetelmény az egyszerű információkereséstől, alapvető logikai cselekvésektől egészen a bonyolultabb, összetettebb tevékenységekig (pl. ok-okozati tényezők feltárása, forráskritika alkalmazása) terjedhet.

Tevékenység

Végezze el az alábbi források összehasonlító forráskritikai elemzését! Írásbeli válaszában térjen ki az egyes források forrásértékét befolyásoló tényezőkre is! A feladat elkészítéséhez nézzon utána a források által érintett történelmi szituációnak, Kőszeg 1532. évi ostromának!

https://hu.wikipedia.org/wiki/K%C5%91szeg_ostroma

Először önállóan dolgozzon! Miután elkészült, nézze meg a Forráselemzés_tevékenység című videót!

1. Forrás

„...Néhány ezer asszony és leány, ifjú és gyermek, és velük együtt sok öreg is jött össze e városba, hogy elkerüljék a törökök szörnyű zsarnokságát és a halált, én pedig megkíséreltem, hogy ezt a gyenge várost megvédjem az olyan kegyetlen és hatalmas ellenségtől, a török császártól és az ő erejétől, amellyel a várost személyesen körülzárt. Nem azért tettem, mert úgy gondoltam, hogy hatalmával szemben tartani tudom magam, hanem hogy őt itt egy darabig késleltessem, amíg Felséged, a rómaiak legkeresztényibb császárával [...] együtt a törökökkel szembetalálkozhatnak és annak a legjobb és legnagyobb Isten segítségével ellenállhat.

Ha Felséged tudni akarja, hogyan vagyok ellátva, és milyen katonáim vannak a városban, Felségednek elmondhatom, hogy itt szerény állásomhoz mérten, ahogyan a házigazdához illik, szegényes életet éltem, 10 nehézfegyverzetű lovasom és 28 huszárom volt. Úgy határoztam, hogy ezekkel a következő napon, amint a törökök császára várakozásom szerint valamennyi seregével a város mellett elhalad, Felségedhez megyek, hogy mint hűséges híve Felségednek a harcmezőn szolgálhassak, a várat pedig, amely az én szegénységemhez mérten eléggé el volt látva, egy jó és becsületes nemesnek akartam átadni megőrzésre.

... nincsenek más katonáim és senki egyebem, mint nyomorult, szegény parasztok, akik a városhoz menekültek. Közülük eleinte nem több, mint 700-nak volt fegyvere, de már ezeknek fele elpusztult. Velük együtt elestek az összes kevésbé alkalmas servitoraim, akik gazdatisztek voltak. Azonkívül egy másánál nincsen több puskaaporom, pedig a saját pénzemen szereztem 300 forinton puskaport, és ezt a városban kellett szétosztanom, ha a várost meg akartam tartani. A vár ugyanis a városban fekszik, és csak addig tartható, amíg ez, a vár ugyanis semmivel sem biztonságosabb.

Aki csak ezt a várost és a benne lévő gyenge népet ismeri, világosan látja, hogy legkegyesebb megőrzőnk, Krisztus a maga könyörületével tartott minket eddig meg. Legkegyelmesebb Királyom! Felséged egyes bécsi tanácsosainak jeleztem, hogy meggyőződésem szerint a török nem fog Bécsbe menni, és úgy vélem, hogy most sem fog valamit is elfoglalni, hanem az ország határa mentén egészen Szlavóniáig egyes mezővárosokat és megerősített helyeket portyázóival megtámad, így egy ideig itt állomásozik és a földeket köröskörül dúlja, és azzal kérkedik, hogy Felséged ellenében dicsőséget aratott, amennyiben hangoztatni fogja, hogy közben senki sem mert vele megütközni. *(Jurisics Miklós levele I. Ferdinándhoz; 1532. augusztus 28.)*

2. Forrás

„Mikor a pasa ő fensége elé világbírói szokás szerint előőrsül rendelt nevezett bég a szendrői vitéz-
zekkel elől járt és a tévhitben élő, feslett erkölcsű gyauroknak közé tartozó Kószeg nevű nagy vár
elé érkezett: a gyaurvadászó rettenthetetlen seregből egy csapat vitéz a vár közelébe ment, az
alávaló hitetlenek lovassága pedig kijött a várból, és a vár előtti mezőn igen heves harcot vívtak. A
szüntelenül elvonuló muzulmánokra zarbuzánokkal [kisebb ágyú] lövöldöztek a vár faláról; mert
bíztak váruknak erősségében, ezért ellenkeztek. Valóban, a nevezett erősség egy nehezen járható
hegy lábánál épült nagy vár, amelynek fala terjedelmes, mint az egész világ, a levegőbe nyúló bást-
tyái magasabbak az égi Hal csillagzatnál és olyan erősek, hogy nem lehet leírni. Árkának mélységét
és szélességét az okosak éles szeme sem bírná megmérni.

A külső, megerősített városon belül van a különálló, több sor fallal és bástyával kerített vár,
hegy nagyságú kerek tornyokkal és magas falakkal, s azt is árkok kerítik. A külső városban csodála-
tosan és művészettel épített templomok vannak levegőbe meredő tornyokkal, melyek a rossz úton
járó, keresztimádó keresztények imádkozó helyei. A várbeli épületeket és a lakott helyeket körül-
vevő falon kívül is jelentős város van.

Mivel a győzedelmes harcosoknak a harcban tanúsított rettenthetetlen viselkedésük féle-
lemmel és aggodalommal töltötte el a gyauroknak félnék szívét, s ezért makacs életüknek képét a
megsemmisülés tükrében látták: ennél fogva az említett hónap 26. napján [augusztus 28.] a vár
emírje, a Mikolas nevű hitetlen [Jurisics Miklós], kegyelemért kiabálva megalázkodással és meg-
törve kijött a várból, s az irgalmas pasa közbenjárásához folyamodva kegyelmet kért a világ mene-
dékhelyeként szereplő padisah győzelmes udvarától. *(Dzselálzade Musztafa kortárs szemtanú: Az
országok osztályai és az utak felsorolása c. művéből)*

Miről szólt ez a lecke?

A leckéből megismerhette...

- ...a forrásközpontú történelemtanítás alapfogalmait,
 - ...a forráskritika célját,
 - ...a forrásérték megállapításának alapvető szempontjait,
 - ...a forrásközpontú feladatokkal szembeni legfontosabb, általános módszertani követelményeket.
-